

ЕТИКА И АНТИКОРУПЦИЈА

Курикулум и приручник
за средње школе

ЕТИКА И АНТИКОРУПЦИЈА

Курикулум и приручник
за средње школе

Сарајево, 2015.

Импресум

Наслов:

Етика и антикорупција: Курикулум и приручник за средње школе

Аутор:

Ауторски тим пројекта “Курикулум за транспарентност, курикулум за одговорност”

Издавач:

Центар за развој медија и анализе
у партнерству са Удружењем *INFOHOUSE* и
Омладинским комуникативним центром

Адреса издавача:

Далматинска 1, 71000 Сарајево

Година:

2015.

Лектура:

Бранка Мркић-Радевић

Дизајн и ДТП:

Јасмин Левента

Штампа:

CPU Printing company
Бачићи бб, 71000 Сарајево

Публикација је урађена у оквиру пројекта који финансира Европска унија “Курикулум за транспарентност, курикулум за одговорност”. Садржај ове публикације је искључива одговорност аутора и издавача и ни у ком случају не представља становишта Европске уније.

Садржај

Увод	7
Курикулум	11
Приручник за наставнике	37
Закључак	53

УВОД

“Нико на свијету није јачи од човјека који зна.”
(Јапанска пословица)

Корупција је један од највећих проблема савременог демократског свијета. Овај феномен је глобално препознат као кључна препрека развоја друштва. Корупција подрива повјерење грађана у институције, угрожава стабилност и развој друштва, поткопава владавину закона и људска права и слободе, урушава добро управљање, правичност и социјалну правду. Посебно тешке посљедице корупција оставља на моралне темеље људске заједнице и основне етичке вриједности друштва. Босна и Херцеговина, наравно, није једина држава која је тешко погођена коруптивним дјеловањем и понашањем у свим областима живота, али је као земља у транзицији и постконфликтно друштво посебно изложена тешким посљедицама корупције, што због недовољно изграђених институционалних капацитета за борбу против ове појаве, што због недовољно развијене транспарентности и одговорности. Корупција је системски проблем и као такав захтијева стратешко и свеобухватно дјеловање у неколико праваца, првенствено на пољу превенције и едукације. Само едукован појединац постаје одговоран грађанин, а потом и снажан борац против корупције. И у Стратегији за борбу против корупције 2009-2014, којом се држава Босна и Херцеговина званично обавезала на провођење антикоруптивних реформи, изричито се наводи да ће антикоруптивне мјере бити ефикасне и одрживе само уколико се предузму посебне мјере у области образовања грађана. Ове мјере дефинише и нова Стратегија за борбу против корупције 2015-2019, која је усвојена у мају 2015. године. У овом документу се наводи: “Остваривање дугорочних и одрживих резултата у превенцији и борби против корупције, те процес јачања моралних вриједности друштва као препреке борби против корупције, у неодвојивој је вези са образовањем и васпитањем. У том процесу, најважнију улогу играју породица и образовно-васпитни систем, почевши од предшколских установа до универзитета.

Стога је потребно да надлежне институције за образовање на свим нивоима власти посвете значајну пажњу питањима етике у припреми и извођењу наставних програма. На тај начин би се код младих људи стварао потенцијал за борбу против корупције, кроз интересовање за јавне послове, јачање свијести о општем добру и упознавањем са користима за заједницу које доноси грађански активизам.“ Курикулум “Етика и антикорупција” намијењен ученицима средњих школа, први овакве врсте у Босни и Херцеговини, управо представља одличан основ и ефикасан алат за остварење ових циљева.

Зашто је важно учити о борби против корупције? И сами ученици могу доћи у ситуацију да буду жртве корупције или њени актери те да се суоче са ситуацијама попут незаслужених повластица за поједине ученике, преписивања, поклоњених оцјена, уписивања у школу “преко везе” и слично. О потреби увођења едукације о етици и антикорупцији у средње школе свједоче и ставови самих средњошколаца. Наиме, како наводе аутори овог курикула, истраживање Мреже савјета/вијећа ученика у БиХ, које је проведено 2014. године на узорку од 14.352 средњошколца у свим средњим школама у Босни и Херцеговини, показало је да чак 58% средњошколаца сматра да би се у школе требало увести образовање о корупцији, а 60% ученика је изјавило да није довољно информисано о појавним облицима корупције. Дакле, истраживање говори да је популација средњошколаца у великој мјери изложена корупцији и да је спремна да развија своје компетенције из ове области.

Курикулум “Етика и антикорупција” је резултат активности Центра за развој медија и анализе (ЦРМА) и партнерских организација Удружења *INFOHOUSE* из Сарајева и Омладинског комуникативног центра из Бањалуке, у оквиру пројекта “Курикулум за транспарентност, курикулум за одговорност”. Пројекат “Курикулум за транспарентност, курикулум за одговорност”, који финансира Европска унија, подразумева увођење образовања о етици и борби против корупције у основне и средње школе и јавне универзитете у Босни и Херцеговини. Циљ овог пројекта је да подржи реализацију четири мјере из Акци-

оног плана за провођење Стратегије за борбу против корупције 2009-2014. Наиме, мјера 3.11. Акционог плана антикоруптивне стратегије налаже “увођење програма обуке о етици и антикорупцији у основне и средње школе, те факултете”, док мјера 3.15. обавезује Агенцију за превенцију корупције и координацију борбе против корупције БиХ и Министарство образовања да “све основне и средње школе и универзитети у БиХ требају да у своје наставне планове и програме уврсте програме обуке у области етике и борбе против корупције”. Ниједна од ове двије антикоруптивне мјере до данас није проведена. Отуда је значај пројекта “Курикулум за транспарентност, курикулум за одговорност” неупитан, будући да његове активности олакшавају и допуњују рад државне Агенције за превенцију корупције и координацију борбе против корупције. Истовремено, министарства образовања у Босни и Херцеговини су у Центру за развој медија и анализе добила кредитног партнера који им помаже да проведу свој дио обавеза дефинисаних Акционим планом за провођење Стратегије за борбу против корупције.

Изради Курикулума “Етика и антикорупција” претходили су темељна процјена потреба за обуком о етици и антикорупцији у основним школама, израда неопходних правних докумената за креирање инфраструктуре за обуку, те њихово достављање релевантним властима, што такође представља реализацију једне од мјера из Акционог плана (мјера 3.4.). Изради овог приручника су претходиле и консултације са представницима педагошких института, министарстава за образовање и младе, и Агенције за предшколско, основно и средње образовање БиХ.

Курикулум о етици и антикорупцији за средње школе садржи све кључне елементе неопходне за свеобухватну едукацију ученика у једној од најважнијих области живота. Нуди дефиниције кључних појмова и језгровита објашњења облика, узрока и посљедица корупције. Аутори Курикулума су посебну пажњу посветили важности улоге наставника у образовном процесу, па овај приручник, с циљем што ефикасније и лакше provedбе наставе, нуди листу тема које се могу

обухватити образовањем о корупцији, приједлоге метода и наставних материјала, те препоруке у које наставне цјелине се могу укључити садржаји из области етике и антикорупције. Детаљно су разрађени и приједлози могућих ваннаставних активности и приједлози школских пројеката. Циљ школовања и образовања није стицање знања самог по себи, већ очекивање да ће научено бити и примијењено у животу, на добробит појединца и цијеле заједнице. Ученици који се буду образовали на темељима знања и метода које нуди овај курикулум не само да ће научити нова теоретска знања већ ће да развију вјештине и стекну систем вриједности на основу којих ће знати, моћи и хтјети да дјелују у борби против корупције. Курикулум “Етика и антикорупција” је допринос развоју одговорних младих људи који желе да уче, дјелују и стварају бољу будућност на темељима поштења, праведности и једнакоправности.

КУРИКУЛУМ

ЗАШТО УЧИТИ О КОРУПЦИЈИ?

Ученици проводе велики дио свог живота у школи и један од основних задатака школе је управо развијање система вриједности код будућих грађана. Од наставника се очекује да код ученика развијају знања и вјештине које утичу на формирање личности ученика. Образовни систем у глобалу треба да одговори на когнитивне, социјалне, моралне, духовне, емоционалне и физичке потребе ученика.

Многе владе у свијету препознају да улагање у образовни систем утиче на развој економије, на квалитет живота грађана и смањење сиромаштва. Традиционална друштва и образовни системи често одгајају послушне грађане који су углавном слабо критични према друштвеним појавама. Одгајају грађане који не преузимају одговорност и власништво над друштвом у којем живе. У таквим друштвима поједници који преузимају иницијативу и пропитују реалност често су етикетирани.

Корупција негативно утиче на квалитет, квантитет, једнакост и релевантност образовних институција, развој животних вјештина и позитивних ставова код будућих грађана. У сектору образовања корупција се манифестује на различите начине: школско постигнуће ученика или квалификације наставног кадра нису мјерило оствареног знања већ резултат мита или “веза”; школска имовина се користи за комерцијалне сврхе; проневјера средстава намијењених за наставне материјале или побољшање наставног програма; кршење једнаких могућности за запошљавање и сл. Корупција је озбиљан проблем сваког друштва и захтијева системско рјешавање и заједничке напоре.

Образовање етички освијештених грађана је пут ка креирању здравог друштва. Личност и карактер сваког појединца утичу на добробит заједнице. Имајући у виду да су данашњи ученици, сутрашњи лидери у друштву, образовни систем, поред академског знања, треба осигурати и могућност да ученици стичу способности и ставове који ће им омогућити да развију што је могуће већу нетолеранцију према корупцији.

Добар образовни систем треба да његује одговорност и критичко мишљење међу ученицима. Ученике треба подстицати да постану активни учесници у процесу учења и процесима доношења одлука. Постизање овог циља могуће је кроз укључивање ученика у грађанску едукацију. Грађанска едукација је процес у коме грађани науче да ефективно учествују у демократским развојним процесима. Грађанска едукација представља важно средство за развој капацитета чланова друштва за подстицање и ефикасност активног грађанства. Представља једну од кључних компоненти у јачању способности друштва за ефикасно управљање кроз комплементаран развој капацитета како на индивидуалном тако и на институционалном нивоу. Да би демократија опстала и напредовала, критична маса грађана мора посједовати вјештине, промовисати вриједности и манифестовати демократско понашање. Грађани морају знати довољно о основним карактеристикама демократског политичког система како би могли да заштите своје интересе, морају познавати значај кључних демократских вриједности као што је, на примјер, толеранција према различитим мишљењима и подршка владавини закона. Морају бити спремни и способни да учествују у локалној и националној политици и морају вјеровати да је њихово учешће важно за наставак одрживости демократског политичког система. Као што учествују у породичним, вршњачким и комшијским активностима које им омогућавају да учествују у доношењу одлука, исто тако, и кроз образовни систем морају да добију прилику да усвајају и практикују основне норме демократске културе.

Комуникација и приступ инфомацијама су саставни дио грађанског образовања. У сржи грађанског образовања су вриједности и начела транспарентности, учешћа, реаговања, одговорности, оснаживања и правичности.

Оснаживање има различита значења у различитим друштвено-културним и политичким контекстима. Укључују самопоуздање, лични избор, живот у складу са вриједностима, достојанство, способност борбе за сопствена и права других, независност, способност доношења одлука, контролу и сл. Оснаживање има интринзичку и инструменталну вриједност. Релевантно је како за индивидуални тако и за

колективни ниво, може бити економско, социјално или политичко. Термин се најчешће користи и као карактеризација односа између актера у друштву. У контексту програма едукације средњошколаца о корупцији подстиче развој одговорних и етички освијештених младих који имају проактиван став у борби према свим облицима друштвено неприхватљивих форми понашања, а посебно корупције.

КОРУПЦИЈА - ОСНОВЕ И ДЕФИНИЦИЈЕ

Корупција представља веома озбиљан друштвени проблем који има негативне посљедице на цјелокупан развој друштва. Раширена корупција у некој земљи значи да се средства намијењена за јавне послове, те економски и друштвени развој, преусмјеравају у приватне џепове. У таквим земљама је економски раст занемарив док су јавне услуге лоше и на јако ниском нивоу. Истовремено, сама корупција доводи до појаве великих разлика у економском статусу појединца и породица, промовишући раст неједнакости у цјелокупном друштву. Може се свакако рећи да у друштвима са корупцијом не напредују најбољи већ “најкорумпиранији”.

Корупција је била свеprisутна у комплексним друштвима, од старог Египта, Израела, Грчке и Рима до данашњих дана. Она је била prisутна и у диктаторским и демократским друштвима, као и у феудалним, капиталистичким и социјалистичким привредама. Свеprisутност, постојаност и “живавост” корупције указује да се она не може третирати као дисфункција која се може свести на користољубиву људску акцију док су поједна друштва у већој или мањој мјери била изложена одређеном степену корупције.

Када говоримо о дефиницији корупције, најчешће се спомиње она у којој се “корупција карактерише као настојање да се богатство или моћ стекну незаконитим средствима - лична добит на јавни рачун”. Често се наводи да корупција представља сваки облик злоупотребе положаја и овлаштења ради личне или групне користи, било да се ради о јавном или приватном сектору. Тако се корупција може поја-

вити у школама уколико се одређени наставник или професор бави “нечасним радњама” и продаје оцјене ђацима који то нису заслужили. У ужем смислу, корупција је злоупотреба положаја и кршење закона због прибављања одређене, најчешће, материјалне користи. Корупција означава поступак у којем најмање двије особе недозвољеном размјеном ради остваривања личне користи поступају на штету јавног интереса, кршећи моралне и правне норме. У правном смислу, корупција (лат. *corruptus* – уништити, покварити, ломити, кидати) представља кривично дјело злоупотребе положаја или овласти од стране особе или особа које обнашају јавну функцију у управи, судској власти, привреди, политици, школству, здравству, итд., ради стицања материјалне или нематеријалне користи која нема правно упориште. Осим наведених, у табели су сумиране неке од најважнијих дефиниција корупције.

	Дефиниције корупције	Извор
1	Злоупотреба јавних овлаштења ради приватне користи.	Свјетска банка (1997) <i>UNDP</i> (1999)
2	Злоупотреба повјерених овлаштења за приватну корист.	<i>Transparency International</i>
3	Транснационална појава повезана са другим облицима криминалитета, која представља пријетњу за стабилност и сигурност друштва, те угрожава одржив развој и владавину права.	<i>UN</i> Конвенција за борбу против корупције - <i>UNCAC</i> (2003)
4	Означава сваку злоупотребу моћи повјерене јавном службенику или лицу на политичком положају на државном, ентитетском, кантоналном нивоу, нивоу Брчко дистрикта БиХ, градском или општинском нивоу, која може довести до приватне користи. Корупција посебно може укључивати директно или индиректно захтијевање, нуђење, давање или прихватање мита или неке друге недозвољене предности или њену могућност, којима се нарушава вршење било какве дужности или понашања очекиваних од примаоца мита.	Закон о Агенцији за превенцију корупције и координацију борбе против корупције БиХ (2009)

5	<p>Корупција подразумева тражење, нуђење, давање или примање, директно или индиректно, мита или било које друге незаконите користи или стављање тога у изглед, које изопштава прописано извођење неке дужности или понашања које се захтијева од примаоца мита, незаконите користи или особе којој се то ставља у изглед.</p>	<p>Грађанско-правна конвенција Вијећа Европе (1999)</p>
---	---	---

Узроци настанка корупције и њени облици

Узроци корупције могу бити правни, политички, институционални и економски.

- Правни узроци корупције – неконзистентност законских прописа, одсуство адекватног или потпуног функционисања сектора правде (судова и тужилаштва) и објективног мјерења и надзора њиховог рада.
- Политички узроци корупције – постојање неформалних центара моћи, начин функционисања и финансирања политичких странака, нерад инспекцијских служби, распоређивање великог дијела БДП-а од стране државе и непостојање механизма одговорности.
- Институционални узроци корупције – неквалитетна организацијска структура институција, административни поступци који омогућавају коруптивне радње, недостатак унутрашње и вањске контроле администрације и административних поступака, некомпетентност институција које су сачињене од неадекватних јавних служби, у којима се запошљавање обавља по критеријима страначке припадности, непотизма, умјесто по критеријима стручности и професионализма.
- Економски узроци корупције – нетранспарентна трансформација власништва (приватизацијска пљачка), претјерана, неадекватна и недобронамјерна интервенција државе у привреду, непоштивање тржишних законитости, итд.

Када се говори о корупцији најчешће се мисли на њено постојање у јавном сектору, односно корупцију која укључује различите облике власти на државном и нижим нивоима. На појаву корупције у јавном сектору утичу многобројни фактори, као што су непостојање одговарајућих прописа и правила, непостојање професионалне етике, изостанак или слаба контрола, нетранспарентност и неодговорност, слабо имовинско стање и многи други фактори у вези са концентрацијом и повезаношћу политичке и економске моћи у рукама малог броја припадника друштва.

Без обзира о којој врсти корупције се ради и у којем сектору се појављује, она може да поприми различите облике, а најчешћи од њих јесу:

- Подмићивање – Нуђење или примање одређене врсте услуге, новца или других облика користи да би се донијела каква одлука која је противправна;
- Проневјера – Крађа, присвајање повјерене имовине или чега сличног од стране лица којем су повјерена јавна овлаштења.
- Сукоб интереса – Ситуација у којој јавни службеник или функционер има неке професионалне или личне обавезе које угрожавају његову објективност/интегритет.
- Пристрасност – Стављање породице, пријатеља, познаника у први план приликом доношења одлука. Неформална веза између доносиоца одлука и одређеног правног или физичког лица.
- Изнуда – Захтијевање или остваривање какве користи употребом силе, ускраћивањем одређеног права или пријетњом.

Посљедице корупције

Посљедице корупције за једно друштво су застрашујуће. Тако на примјер, корупција има дискриминишући ефекат на она лица која нису укључене у коруптивне радње па се често дешава да се појединцима путем корупције осигурава лакши приступ одређеним јавним услугама и пословима, док се већина дискриминише. Корупција често доводи до неповјећења грађана у законе и власт, негативно утиче на економски развој, потиче друштвену и индивидуалну неједнакост, те

негативно утиче на друштвену стабилност и општу социјалну сигурност. Посљедице корупције се могу сврстати у четири групе: политичке, економске и социјалне, те посљедице кршења људских права.

Политичке посљедице корупције

Политичке посљедице корупције су такве да имају врло негативан ефекат на однос повјерења између политичара и грађана на начин да угрожавају кредибилитет демократских институција. Корупција директно негира демократију, јер раскида везу повјерења између грађана и политичке елите, која би их требала праведно и савјесно заступати. Корупција угрожава ниво морала у политичком одлучивању, стабилност и повјерење у институције и подиже степен незадовољства грађана. У условима нефункционисања правне државе, корупција постаје један од регулатора друштвеног и економског система.

Економске посљедице корупције

Економске посљедице корупције су такве да угрожавају сигурно инвестирање и функционисање самог тржишног механизма. Дјеловање и пословање које подлијеже корупцији доводи до губитка буџетских средстава кроз нерационалну потрошњу, чиме се смањује ефикасност јавних служби и њихових услуга. Економски развој у принципу стагнира јер нема страних, али ни домаћих улагања. Генерално, корупција обесхрабрује стваралаштво и предузетништво, те потиче младе и талентоване људе да напусте земљу у потрази за "својом приликом". На крају треба напоменути да корупција погодује развоју "сиве економије" а тиме и смањењу пореских прихода којима се финансира држава.

Социјалне посљедице корупције

Директне социјалне посљедице корупције јесу повећање сиромаштва, што највише погађа најслабије и незаштићене, узрокујући пораст неједнакости међу грађанима, што доприноси општем осјећају несигурности и незадовољства. Корупција има изузетно штетне посље-

дице по животе људи који живе у сиромаштву, јер умањује њихове нето приходе, повећава стопу незапослености, деформира политике, програме и стратегије чији је циљ да задовоље потребе сиромашног становништва.

Посљедице корупције у вези кршења људских права

Без обзира о којем коруптивном дјелу је ријеч, оно увијек представља негирање једнакоправности и недискриминације грађана, као темељних принципа на којима почива цјелокупан систем људских права. Када је корупција широко распрострањена, грађани немају приступ правди, немају сигурност и не могу заштитити своја средства за живот. Стога, борба против корупције од кључне је важности за поштовање и заштиту људских права грађана у свакој држави.

Организације које се баве питањем поштовања и заштите људских права могу имати кључну улогу у помагању да се прошире схватања о утицају корупције на негирање људских и колективних права грађана у једној држави. Корупција подржава дискриминацију у свим сферама живота, ускраћује приходе рањивим особама и спречава људе у конзумирању њихових грађанских, политичких, социјалних, економских и културних права.

Како спријечити корупцију

Као што је већ наведено, корупција представља стицање личне добити на основу злоупотребе јавне функције и положаја. Генерално, она зависи од неколико фактора као што су корист која се прибавља кроз саму корупцију, цијена која се плаћа за услугу која је предмет корупције, вјероватноћа детекције једне коруптивне трансакције или догађаја, те величина казне која очекује стране у коруптивној трансакцији или догађају. Не постоји ништа што би утицало на појаву корупције, осим вјероватноће детекције коруптивног посла и висине санкција за такво понашање. Значи, у сваком јавном послу гдје појединац врши одређену јавну функцију постоји могућност да се појави корупција уколико се за то створе одређене претпоставке.

Успјешност борбе против корупције зависи од постојања нормативних аката, институционалних механизма, кадровских капацитета и њихове стручности који посредно или/и непосредно на ефективан и ефикасан начин доприносе дијагностиковању, санкционисању и превенцији корупције као појаве, односно развоју интегритета на нивоу институција, друштвених група, професија и грађана.

Спречавање корупције представља укупност плански осмишљених, организованих активности, којима се настоје уклонити или смањити директни и индиректни узроци коруптивних понашања у пракси. То је настојање да се елиминишу ситуације у којима се дешава корупција, кроз мјере социјалне, економске, правне, образовне и других политика, односно укључивање цјелокупног друштва у циљу спречавања ове негативне појаве.

На подручју спречавања корупције потребно је синхронизовано дјеловање државних институција, локалне заједнице, образовних институција, медија, организације цивилног друштва и појединаца. Као неке од мјера за спречавање корупције наводе се сљедеће ствари:

- увођење контролних механизма
- повећање транспарентности и одговорности
- подстицање конкуренције и укидање монопола
- информисање јавности
- поједностављење и већа прегледност одређених поступака
- контрола финансијских трансакција
- подстицање транспарентности у доношењу одлука
- увођење слободе штампе и независних медија.

ЛИСТА ТЕРМИНА

Корупција – Злоупотреба јавних овлаштења ради приватне користи.

Корумпирано лице – Свако службено или одговорно лице које ради личне користи или користи групе којој припада занемари општи интерес и повјерена овлаштења. Корумпираним се сматра и грађанин који нуди или пристаје на давање затраженог мита како би му корумпирано лице помогло у остваривању користи.

Злоупотреба положаја и овлаштења – Понашањем којим се државни посао, положај или јавна функција врше на начин да се властити интереси стављају испред јавних.

Мито – Плаћање одређеног износа, материјалне или новчане вриједности, јавном функционеру или запосленом у јавне управе који је надлежан за склапање уговора од стране државе или пружање услуга.

Јавни функционер – Свако лице које врши законодавну, извршну, управну или судску функцију одређене државе на свим нивоима, било да је именовано или изабрано, било да је она стална или привремена, плаћена или неплаћена, те без обзира на ранг тог лица.

Јавни интерес – Представља идеал који је у средишту идеје о демократској власти и управљању, а дефинише се као дјеловање у интересу цјелокупног друштва, доношењем одлука на поштен и непристран начин занемарујући лични интерес.

Превара – Остварење какве користи довођењем другог лица у заблуду, наводећи га да предузме неку радњу на штету своје или туђе имовине.

Трговина утицајем – Обећање, нуђење или давање јавном функционеру или јавном службенику, односно тражење или прихватање од стране јавног функционера или јавног службеника, неоправдане користи, како би јавни функционер или јавни службеник злоупотребио свој стварни или претпостављени утицај.

Непотизам – Термин којим се означава фаворизовање рођака и пријатеља приликом запошљавања у јавном сектору или приликом додјеле јавних послова, независно о њиховим квалификацијама и стручним способностима..

Клијентелизам – Облик друштвене организованости и дјеловања у којем приступ изворима (ресурсима) економске и политичке моћи контролишу патрони (моћници), те га омогућавају само својим клијентима – појединцима и снагама које им се повинују и подржавају их.

Фаворизовање – Повлаштен третман у поређењу с другим појединцима или групама које имају иста права.

Злоупотреба јавних добара – Неовлаштена употреба ресурса у јавном власништву.

Прање новца – Полагање новца стеченог обављањем незаконите дјелатности на рачуне код банака и других финансијских институција, или укључивање на други начин тог новца у легалне финансијске токове.

Незаконито богаћење – Знатно повећање имовине јавног функционера за које не постоји разумно образложење везано за његове законске приходе.

Лична услуга – Свако дјеловање којим се једна страна обавезује да обави одређени посао, а друга да јој плати за то одређену накнаду, а које не произлази из редовног радног или уговорног односа.

Неимовинска корист – Свака погодност, привилегија, повластица или друга неновчана добит.

Штела – Незаконита веза која подразумијева размјену услуга (материјалних и нематеријалних), при чему приступ привилегијама имају само особе са добрим системом веза или познанстава.

КОНТЕКСТ

Традиционална трансмисивна настава почива на претпоставци да се знање може, у готовом и унапријед припремљеном облику, непосредно преносити са наставника на ученика. За наставника овај облик наставе подразумејева трансмисију, тј. преношење знања, а са аспекта ученика рецепцију, тј. преузимање знања. Ученик у овом процесу не долази до знања самостално, не открива га, већ га преузима у готовом, унапријед одређеном облику. У оваквој настави, наставник је доминантна фигура наставе која организује властиту активност најчешће путем предавања, односно вербално излаже, описује, објашњава, коментарише или систематизује садржај програма. Ученици слушањем, памћењем и понављањем треба да усвоје, приме и преузму изложено. Ова пасивна улога ученика у образовном процесу у великој мјери је у супротности са грађанским образовањем које у основи има за циљ образовање проактивних грађана.

Конструктивистичка поставка да је знање индивидуална конструкција сваког појединачног ученика и да свако сам, кроз сопствену активност учења, мора да га конструише, знатно мијења улогу наставника у школи. Доминантна улога наставника није да предаје знање већ да организује и води процес учења. Кључна разлика између наставе схваћене као преношење искуства и наставе схваћене као конструкције односно откривања, је у томе што у средишту наставе нису садржај и наставник, већ ученик и његова активност учења.

Покретачка снага савременог друштва су информисани, високо-образовани, мотивисани и креативни људи, а одгој и образовање је кључни фактор његовог развоја. Подучавање ради стицања репродуктивног знања уступа мјесто подучавању ради стицања динамичког знања које је отворено за иновативну примјену и континуирано надограђивање. Претпоставка за успјешно укључивање у савремене друштвене токове управо је ова промјена у образовању, промјена која обједињује настојање да се код ученика развијају компетенције које ће им омогућити да се успјешно укључе у савремене услове

друштвеног и економског развоја и обезбиједити им квалитетан живот. Компетенције су знања, вјештине и вриједности. Поред декларативног знања које подразумијева да ученик посједује знање о томе шта је потребно урадити, ученик треба да зна и како се то ради. Ово процедурално знање још увијек не укључује и дјеловање, односно примјену знања. Да би се десило понашање, оно мора да буде у складу са системом вриједности, односно да ученик вјерује да то треба да уради. На конкретном примјеру то изгледа овако. Ученици су на едукацији из области антикорупције чули шта је коруптивно понашање (декларативно знање). Када дођу у ситуацију да свједоче коруптивном понашању уколико немају процедурално знање, неће знати шта треба да ураде, односно како да поступе. Ако и знају на који начин треба да поступе, акција може изостати уколико се не уклапа у њихов систем вриједности, односно уколико заиста и не вјерују да то треба да ураде. Компетентан ученик зна чињенице, зна како треба да ради, може то да уради и ради то са одређеним увјерењем.

Циљ школе није знање по себи, већ очекивање да ће научено бити примјењено у животу. Када креирамо програм учења, који ће као резултат имати примјену знања, садржај учења мора обухватити све три компоненте компетенције. Прво треба дефинисати знања која су ученицима потребна, а затим размишљати и о вјештинама и вриједностима које ће обезбиједити примјењивост. С обзиром да активности учења у највећој мјери утичу на развој вјештина и вриједности, потребно је ученицима понудити методе које од ученика захтијевају да се активно укључи, да буде субјект, а не искључиво рецептор знања.

У оваквом наставном процесу наставник себе треба да види као педагога, односно онога који организује и води процес учења. У припреми часа било би добро да наставник размишља више о ученицима, о томе шта тренутно знају, шта би још требали да знају, које их активности могу најбоље мотивисати за учење, кроз које активности учења могу да развијају вјештине и усвајају вриједности и сл. Имајући у виду да средњошколци данас користе различита технолошка и комуникацијска средства неопходно је у наставни процес учења укључити што више метода који ће им омогућити да задовољавају ове потребе.

Узмимо за примјер да наставник планира организовати активност учења на начин да ће понудити ученицима да кроз групни рад анализирају дневну штампу и идентификују различите облике корупције о којима штампани медији извјештавају. Да ли ће ова активност у жељеној мјери мотивисати ученике? Можда би могли размишљати у правцу да ће кориштење интернета или друштвених мрежа дати боље резултате.

Према истраживању Центара цивилних иницијатива, чији су резултати објављени у извјештају “Корупција у образовању – стања и препоруке” 2008. године, корупција је присутна у образовном систему на различитим нивоима и манифестује се различитим понашањима.

Институција/ особа	Понашање које говори о постојању корупције
Ентитетска и кантонална	<ul style="list-style-type: none"> • Давање сагласности на рад институција образовања (нарочито високошколских институција) и поред неиспуњености услова • Корупција у јавним набавкама и инвестиционим активностима у образовању • Фаворизовање појединих установа приликом одабира уџбеника и осталих помагала које ће се користити • Сталне “козметичке промјене” у школским програмима и уџбеницима које приморавају ученике и студенте да купују нове књиге (корупција од стране издавачких завода и кућа) • Неадекватна уписна политика и инфлација појединих занимања које последице стварају проблеме на тржишту рада • Пропусти у лиценцирању учитеља и професора који предају у установама образовања • Изградња и реконструкција школских установа, нарочито у периодима прије избора

Институција/ особа	Понашање које говори о постојању корупције
Образовне установе	<ul style="list-style-type: none"> • Комерцијализација и злоупотреба у кориштењу школске имовине • Подмићивање ревизора за необјављивање различитих налаза о пропустима у раду • Корупција приликом запошљавања на радним мјестима • Корупција током дефинисања уписне политике у школске установе • Организовање школских активности (излети, екскурзије, манифестације, итд) • Злоупотреба намјенских фондова за одржавање школа и куповину материјала • Илегалне уписнине тамо гдје је школовање бесплатно • Прописивање одређених стандарда (исхране, школских униформи) мимо важећих прописа • Пракса “непостојећих предавача” који утичу на немогућност запошљавања нових предавача али и количину фондова пренесених на основу броја запослених
Учитељи/ професори/ предавачи	<ul style="list-style-type: none"> • Продаја “добрих оцјена” као пракса • Приватно туторство, односно приватни часови који утичу на квалитет наставе у редовном процесу • Злоупотреба студената у циљу добијања одређених информација и радова који нису у складу са важећим градивом • Искориштавање и злоупотреба студената на друге различите начине (физички, сексуално, итд.) у циљу добијања бољих оцјена и полагања испита • Продаја испитних питања • Одсуство са радног мјеста у образовној институцији у циљу обављања послова у другим установама (двострука пракса) родитељи/ученици/студент
Родитељи/ студенти	<ul style="list-style-type: none"> • Куповина мјеста за школовање у одређеним институцијама • Куповина оцјена, испита и диплома

Према истраживањима Мреже савјета/вијећа ученика у БиХ – мреСВУБИХ (које је проведено 2014. године на узорку од 14.352 средњошколца у свим средњим школама у БиХ) средњошколци сматрају да је корупција присутна у образовном систему, да је “нормална и свакодневна појава” те да су “навике људи и лоши закони” главни узроци корупције. Занимљив је податак да 60% ученика није довољно информисано о појавним облицима корупције, а нешто мањи проценат ученика (58%) сматра да би се у средње школе требало увести образовање о корупцији. Ово истраживање, које су провели представници средњошколаца, говори да је ова популација у великој мјери изложена корупцији, као и да је спремна да развија своје компетенције из ове области. Стога је неопходно едукацију о корупцији у средњим школама проводити на начин који подразумева партиципативно учење чији је циљ створити подстицајно окружење које подстиче истраживање, гаји рефлексију и подржава ученике да изнађу праксе које сматрају значајним на личном нивоу, а на друштвеном функционалним (Бараб, 2001). Поред наставних потребно је подстицати и ваннаставне активности које ће средњошколцима пружити прилику да осмишљавају и организују различите активности које ће им омогућити да дају свој допринос у борби против корупције. У осмишљавање и организовање ваннаставних активности неопходно је укључити савјете ученика како би средњошколци добили прилику да добију значајан дио власништва над борбом против корупције у образовном систему. Активности ове врсте у значајној мјери могу допринијети развоју система вриједности као саставног дијела компетенција.

ЦИЉЕВИ ОБРАЗОВАЊА ИЗ ОБЛАСТИ ЕТИКЕ И АНТИКОРУПЦИЈЕ

Развој компетенција ученика о корупцији у друштву, а посебно у образовању.

Очекивани резултати

- Разумијевање појма корупције, узрока, појавних облика и посљедица
- Препознавање коруптивног понашања у образовним институцијама
- Разумијевање односа између економске активности и моралних вриједности и утврђивање улоге грађана у борби против корупције
- Разумијевање улоге ученика у борби против корупције
- Унапређење друштвених и језичких вјештина.

Активности

Теме које треба обухватити образовањем

- Врсте и појавни облици корупције
- Узроци корупције
- Посљедице корупције и одсуства етичког понашања
- Практични примјери и студије случајева (истраживање, из штампе, примјери из свакодневнице)
- Начини супротстављања корупцији и промовисање етичког понашања.

Могуће методе и форме за постизање циљева

Индивидуални рад

Уколико желимо ученике подстаћи на размишљање о некој теми која се обрађује током часа, желимо да анализирају неки проблем, да се присјете властитог искуства, дају примјер из живота, дефинишу свој став по одређеном питању, ријеше неки задатак (који ће касније рјешавати у групи), дефинишу свој став по одређеном питању које се обрађује и сл., користимо индивидуални рад. Након индивидуалног рада најчешће слиједи дискусија која може да буде организована у паровима, малим групама или великој групи (када учествују сви ученици). За индивидуални рад потребно је да наставник процијени колико је оптимално времена ученику потребно за индивидуални рад и да да ученицима слободу (уколико се ради о интимним питањима) да не дијеле лична искуства са остатком групе уколико то не желе.

Рад у пару

Рад у пару користимо у различитим ситуацијама: када не желимо да ученици раде сами а ни у групама; када немамо довољно времена да сваки ученик изложи свој приједлог па их замолимо да се у пару договоре око заједничког; када желимо да раде самостално, па у паровима, па у групама и на крају у великој групи; када желимо да повежемо неке ученике за које смо примијетили да ријетко или никада међусобно не комуницирају и сл.

Рад у групи

Рад у групи подразумијева да група ученика ради на неком задатку у унапријед одређеном временском периоду а наставник обилази групе, прати рад и води рачуна о времену. Тема рада у групама треба да буде унапријед осмишљена, групе могу да имају исту тему, могу да буду различите на начин да свака група обрађује један сегмент проблема. Групе се најчешће дијеле на четири до шест ученика. Рад у групама омогућава сваком ученику (а нарочито онима који избјегавају да причају у великој групи) да изнесу своје мишљење и добро утиче на промјену динамике рада јер ученици морају да устану и промијене

мјесто рада. Наставник треба да води рачуна о времену и да свакој групи обезбиједи вријеме да презентује рад као и вријеме за питања, коментаре учесника других група или дискусију свих учесника о презентованим групним радовима.

Дискусија у групи

Дискусија у групи је фацитиран разговор свих учесника коју најчешће води наставник (а у неким ситуацијама ову улогу можемо додијелити и ученицима да практикују своје вјештине). Пожељно је да сви учесници сједе у кругу како би се осигурао равноправан однос учесника те отвореност у комуникацији. Ову методу најчешће користимо на крају рада, када је потребно да се сумирају закључци или када желимо да продубимо дискусију о некој теми. Важно је да наставник води рачуна да питања која поставља буду отвореног типа (како би потакао дискусију) као и да покуша да укључи све ученике у разговор. Интервенција типа “занима нас шта о овој теми мисле и они који се до сада нису укључили у дискусију” често даје жељене резултате.

Студије случаја

Студије случаја могу бити изузетно корисне приликом обраде тема корупције, нарочито за разумијевање гдје су границе етичког, а гдје наступа корупција. Могу бити стварне или замишљене, припремљене од стране наставника али и ученика прије извођења часа. За студије случаја се могу припремити двије врсте прича. Оне у којима се познаје исход и оне у којима се од ученика тражи да заврше причу, односно да процијене како је све могло да поступи одређено лице у датој ситуацији. Ове друге код ученика развијају способности за рјешавање проблема, а са аспекта едукације о корупцији способност рјешавања етичких дилема.

Барометар

Барометар је метода која омогућава да ученици дефинишу и изразе своје ставове, а истовремено да чују и ставове других. Посебно је корисна у области корупције јер се у њој често појављују тзв. сиве зоне. Када примјењује барометар наставник унапријед припреми неколико

тврдњи, на примјер: “Корупцију је немогуће искоријенити”; “Сви људи су корумпирани”; и сл. Након тога постави папире по учионици, на један крај папир на којем пише “ДА, у потпуности сам сагласан”, а на други крај учионице папир са натписом “НЕ, никако нисам сагласан”. На средини учионице поставља папир са натписом “Нити сам сагласан нити нисам сагласан”. Затим замоли све ученике да се позиционирају на мјесту унутар барометра који одговара њиховом ставу. Након што се ученици распореде, наставник започиње дискусију на начин да прозива једног по једног ученика да аргументује своје ставове. Након дискусије, наставник каже ученицима да могу да промијене свој став и заузму другу позицију на барометру. Након што исцрпи све могућности за дискусију, наставник задаје сљедећу тврдњу.

Дебата

Дебата развија говорничке вјештине и критичко мишљење. Посебно је важна метода у грађанском образовању јер поред тога што потиче развој властитог става, потиче и слушање те уважавање ставова других. У едукацији о корупцији може се користити када, на примјер, желимо да ученици просуде етичност неког поступка, анализирају узроке неког понашања и сл.

Кориштење мултимедије

Различити документарни и едукацијски филмови о корупцији могу се скинути са интернета и користити у едукацији. Ученицима треба дати прилику да анализирају филм (дискусија у групи, рад у групама).

Олуја идеја

Веома је једноставна техника која се најчешће користи на почетку рада када желимо да групу уведемо у неку тему коју ћемо обрађивати током часа. Наставник треба да дефинише једну тему или питање и након тога замоли ученике да дају своје асоцијације или идеје које имају. Наставник записује све што ученици кажу, он је у улози неутралног, што значи да не вреднује приједлоге нити коментарише. Циљ олује идеја није да се развије дискусија већ да се види распон знања и појмова које ученици имају о одређеној теми или да се добије што је могуће више рјешења за неку проблемску ситуацију.

Играње улога

Играње улога омогућава ученицима да сагледају ситуацију из друге перспективе, да уђу у различите друштвене улоге и на тај начин боље разумију различите положаје и позиције у друштву и њихове међусобне односе. Улоге које се додјељују ученицима могу бити унапријед детаљно разрађене или могу бити само оквирно задане ситуације, тада ученици сами улазе у улогу и у њу уграђују властита искуства, знања, ставове и предрасуде.

Рад са текстовима

Различити извјештаји, чланци, репортаже... могу се користити за анализирање одређених тема и разумијевање комплексности одређеног проблема. Текстови се могу читати и дискутовати у пару и у групама. Наставник их може унапријед припремити а може ученике замолити да сами прије часа припреме текстове који ће се обрађивати.

Приједлог листе наставних цјелина у које би се могли укључити садржаји из области етике и антикорупције

С обзиром на различитост наставних планова и програма у БиХ и потребе да се овај програм укључи у све средње школе, програм едукације о корупцији је најбоље реализовати на часовима одјељенске заједнице. Часови одјељенске заједнице, између осталог, потичу развој заједничког дјеловања и грађанске свијести, што је један од основних циљева увођења едукације о корупцији у образовање.

Приједлог ваннаставних активности у оквиру којих би се могли третирати садржаји из области етике и антикорупције

Имајући у виду да је циљ едукације о корупцији развој компетенција о корупцији, а да компетенције подразумијевају знања, вјештине вриједности, ваннаставне активности изузетно су важне. Оне ће дати прилику ученицима да развијају процедурално знање, односно да

развијају начине борбе са корупцијом у својој средини. Осмишљавање и провођење активности борбе против корупције, као и постизање позитивних резултата, код ученика ће развити етичке вриједности и проактиван став у односу на овај распрострањен друштвени феномен. Да би ова едукација дала жељене резултате од изнимне је важности да све структуре, а посебно управљачке, не само одобре већ и активно подрже ове активности.

Вијеће ученика

Основна улога вијећа ученика у средњим школама је заступање и промовисање интереса и потреба средњошколаца. По самој својој улози вијећа ученика требају бити носиоци и промотори демократске културе у школама, а самим тим и борбе против корупције. Савјете треба охрабрити и подстаћи да се баве питањем корупције у школи на начин да им се предложи да осмисле активности борбе против корупције, а затим да те активности уврсте у годишњи план рада. Могући приједлози активности за вијеће: да оформе тим (унутар вијећа) који се бави едукацијом о корупцији; да оформе тим који се бави борбом против корупције; да се повежу са удружењима грађана које се баве борбом против корупције; да организују различите активности у школи као што су посјете институцијама законодавне и извршне власти са циљем информисања ученика; да организују округле столове на које ће позивати представнике власти, представнике цивилног сектора и друге који могу да дају више информација о појединим темама корупције; да проводе истраживања о присутности корупције у школи и сл. Поред наведених активности, потребно је омогућити савјетима да осмисле своје начине на које ће се борити против корупције и промовисати етичке вриједности.

Школски пројекти

Свако одјељење у којем се проводи едукација о корупцији би требало да проведе минимално један пројекат који ће имати за циљ борбу против корупције. С обзиром да средњошколци најрадије учествују у активностима које су сами осмислили, потребно им је то и омогућити, односно пружити им прилику да осмисле, а затим и да реализују

пројекат. За реализацију пројекта потребно је обезбиједити подршку свих структура у школи.

Секција о корупцији

За ученике који желе продубити своје знање из ове области било би добро организовати секцију која ће се бавити темом етике и корупције.

Тим за борбу против корупције

Тим за борбу против корупције може се основати на нивоу сваког разреда или на нивоу школе. Учешће у тиму може бити метода награђивања ученика који су били најактивнији током едукације. Награђивање се може обавити на начин да ученици у сваком одјељењу одабиру ученика који је по њиховом мишљењу био најактивнији. Основни задатак тима био би осмишљавање начина борбе против корупције на нивоу школе. Тим треба да ради под супервизијом савјета ученика, наставника задуженог за рад са савјетом и педагога.

Вршњачка едукација

Вршњачка едукација је веома ефикасна метода едукације ученика, нарочито средњошколаца. Од ученика који показују више интересовања за борбу против корупције може се оформити група која ће осмишљавати начине на које могу своје вршњаке едуковати о корупцији.

Школска представа

Драмске секције које дјелују у већини средњих школа могу припремити представу о корупцији. Такође, може се само за ову сврху оформити драмска група од ученика који желе да учествују у представи.

Округли столови

Савјети ученика могу у сарадњи са професорима организовати округле столове на различите теме које се баве корупцијом у образовању.

Организовање посјета

Посјете различитим институцијама могу да се организују за свако одјељење или за заинтересоване ученике. Представници институција

које дјелују у локалним заједницама могу да информишу ученике на који начин се боре против корупције и тако омогуће ученицима да спознају шири контекст ове друштвене појаве.

Приједлог наставних материјала

Књиге

- Семјуел Хантингтон и остали, Култура је важна – Како људске вриједности обликују прогрес, Плато, Београд, 2004.
- Карло Алберто Бриоски, Кратка историја корупције – Од старог века до наших дана, Мате, Београд, 2007.
- Јосип Крегар, Настанак предаторског капитализма и корупција, РФИН, Загреб, 1999.
- Јосип Крегар, Душко Секулић и Жељка Шпорер, Корупција и повјерење, Центар за демократију и право Мико Трипало и Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Загреб, 2010.
- Зоран Стојиљковић, Држава и корупција, Чигоја, Београд, 2013.

Извјештаји

- Национални систем интегритета у БиХ, *Transparency International* БиХ, Бањалука/Сарајево, 2013.
- Најбоље праксе у откривању и санкционисању корупције, *Transparency International* БиХ, Бањалука/Сарајево, 2014.
- Глобални индекс перцепције корупције, *Transparency International*, годишње

Чланци

- Томислав Сунић, Корупција: најстарији занат, Часопис “Политичка анализа” бр. 2, 2010.
- Ана Марија Гетош и остали, Анализа концепта “Едукацијом против корупције” на примјеру практичних искустава с “антикорупцијског сата”, Хрватска академија правних наука (годишњак), бр. 1, 2011.
- Паула Летунић, Корупција и друштвено-економски развој, Политичка мисао, бр. 2, 2011.
- Слађана Арас, Корупција, Часопис “Правник”, број 84, мај 2007.

Web странице

- www.account.ba (Антикорупцијска мрежа у БиХ)
- www.ti-bih.org (*Transparency Interantional* БиХ)
- www.ccibih.org (Центри цивилних иницијатива)
- www.tender.ba (УГ Тендер - Борба против корупције у јавним набавкама)

ПРИРУЧНИК

ЗА НАСТАВНИКЕ

ПРИМЈЕРИ НАСТАВНИХ ЈЕДИНИЦА

Примјер бр. 1

Тема: Појам и дефиниција корупције

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: олуја идеја, рад у групи, дискусија у групи

Потребна средства: припремљене дефиниције корупције на листићима

Циљ часа: информисање ученика о појму корупција

Очекивани резултат: разумијевање појма корупција

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник упозна ученике да ће кроз овај час имати прилику да се упознају са термином и дефиницијом корупције.
- Олуја идеја (8 мин.): наставник на табли напише ријеч корупција и замоли ученике да кажу све што им падне на памет када чују ријеч корупција. Све асоцијације записује на таблу. Када заврши прочита све асоцијације и замоли ученике да коментаришу разноликост асоцијација.
- Мале групе (20 мин.): након олује идеја, наставник подијели ученике у мале групе. Свакој малој групи да папириће на којима су записане различите дефиниције корупције и замоли ученике да у оквиру мале групе прочитају све дефиниције и да изаберу једну која им се чини најбоља или наприхватљивија. Након тога, ученици у оквиру мале групе треба да осмисле причу кроз коју би некоме ко никада није чуо за корупцију (на примјер, ванземаљац) објаснили шта је корупција.

- Презентација група (10 мин.): свака група презентује своју дефиницију и причу.
- Евалуација (5 мин.): описана у наставку.

Материјали и литература: дефиниције корупције

Начини евалуације: Наставник на табли нацрта три смајлија која описују задовољно, равнодушно и незадовољно лице. Онда замоли сваког ученика да устане и у зависности од тога колико је задовољан часом стави плус испод смајлија који описује његово задовољство протеклим часом те да појасни своју оцјену. Када сви ученици заврше, наставник кратко прокоментарише налаз евалуације, захвали се ученицима на активном учешћу и најави сљедећу тему едукације о корупцији.

Примјер бр. 2

Тема: Врсте и појавни облици корупције

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: барометар

Потребна средства: три комада папира формата А4 на којима пише “Да, потпуно сам сагласан”; “Не, никако нисам сагласан”; и “Нити сам сагласан нити нисам сагласан”; припремљене тврдње за барометар.

Циљ часа: информисање ученика о врстама корупције

Очекивани резултат: разумијевање појавних облика корупције

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник упозна ученике са темом часа, односно да ће кроз час обрађивати појавне облике корупције.
- Барометар (15 мин.): наставник распореди три папира по учионици и замоли ученике да се у складу са тим колико се слажу са наведеном тврдњом позиционирају дуж барометра. Након сваке тврдње наставник питањима подстиче дискусију. Могуће тврдње:
 - *Корупција је један од највећих друштвених проблема.*
 - *Корупција потиче неједнакост у друштву.*
 - *Са корупцијом се лакше долази до одређених услуга и послова.*
 - *Корупција је “нужно зло”.*
 - *Корупција је настала у 20. вијеку у сиромашним земљама.*
 - *Давање мита је у реду да би се избјегла многоструко виша казна.*
 - *Босна и Херцеговина је једна од најмање корумпираних земаља на свијету.*
 - *Приликом процеса запошљавања у институцији, приоритет треба да имају чланови породице.*
 - *Одлазак на море службеним аутомобилом је нормална ствар.*
 - *У реду је да се медицинско особље “почасти” након успјешне интервенције.*
- Рад у групама (10 мин.): наставник подијели ученике у групе и замоли их да наброје што је могуће више примјера корупције за које су чули.
- Презентација и дискусија (15 мин.): свака група презентује свој рад и након тога наставник иницира дискусију.
- Евалуација (3 мин.): барометар – ученици се позиционирају у учионици у зависности колико су задовољни часом.

Начини евалуације: описан у приједлогу за одвијање часа.

Примјер бр. 3

Тема: Утицај корупције

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: мултимедија – приказивање филма, рад у малим групама, дискусија у великој групи

Потребна средства: пројектор

Циљ часа: информисање ученика о посљедицама корупције

Очекивани резултат: разумијевање посљедица корупције

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник представи ученицима план одвијања часа
- Мултимедија (6 мин.): наставник ученицима презентује едукативни филм <https://www.youtube.com/watch?v=qED0s7aLW6o>.
- Рад у групама (15 мин.): наставник подијели ученике у групе, замоли их да у малим групама продискутују филм који су управо видјели и да након тога дефинишу посљедице корупције.
- Презентација група (10 мин.): свака група презентује своје закључке.
- Дискусија (10 мин.): у великој групи наставник путем вођене дискусије наводи ученике да разговарају о посљедицама коруптивног понашања.
- Евалуација (3 мин.): наставник замоли ученике да изаберу само једну ријеч која описује њихово задовољство протеклим часом.

Материјали и литература: web link <https://www.youtube.com/watch?v=qED0s7aLW6o> и пројектор

Начини евалуације: усмена евалуација (описана у приједлогу за одвијање часа).

Примјер бр. 4

Тема: Појавни облици корупције

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: студија случаја, презентација

Потребна средства: припремљена студија случаја за мале групе

Циљ часа: информисање о појавним облицима корупције

Очекивани резултат: разумијевање појавних облика корупције

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник упознаје ученике са циљем и активно-стима часа.
- Студија случаја (20 мин.): наставник подијели ученике у мале групе и да им унапријед припремљен случај и питања за обраду случаја. Примјер случаја: *Маја је лоша ученица. Највјероватније ће "пасти" из математике. Пред крај полугодишта Мајина мама договара састанак са Мајином професорицом математике. Током састанка, поклања јој скупочијени парфем...* Питања за групе: Како бисте оцијенили овакво понашање?; Да ли је ово корупција?; Како се у овим ситуацијама треба понашати професор?
- Презентација група (10 мин.): свака група презентује закључке анализе случаја.
- Дискусија (10 мин.): наставник покреће дискусију са свим ученицима о понашању учесник у студији случаја и дефинише закључак о облику коруптивног понашања.
- Евалуација (2-3 мин.): наставник замоли ученике да оцјеном од 1 до 5 оцијене колико им је овај час помогао да боље разумију корупцију, односно појавне облике у којима се она јавља.

Материјали и литература: примјери појавних облика корупције

Начини евалуације: описани у току часа.

Примјер бр. 5

Тема: Појавни облици корупције у образовању

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: рад у групама, дискусија у групи

Потребна средства: учионица уређена за потребе групног рада

Циљ часа: истраживање појавних облика корупције у образовању

Очекивани резултат: већи ниво информисаности ученика о појавним облицима корупције у образовању

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник упознаје ученике са циљем и активностима часа.
- Рад у групама (20 мин.): наставник подијели ученике у групе и замоли их да свака група разговара о могућим примјерима корупције у образовању и да након тога напишу на листу папира појавне облике корупције у образовању.
- Презентација групног рада (10 мин.): свака група презентује своје закључке.
- Дискусија у групи (10 мин.): наставник покреће дискусију у групи и наводи ученике да дефинишу најчешће појавне облике корупције у образовању.
- Евалуација (3 мин.): наставник замоли ученике да кроз једну реченицу опишу колико им је био користан овај час са аспекта упознавања са појавним облицима корупције у образовању.

Материјали и литература: извјештај о корупцији у образовању

Начини евалуације: описани у току часа.

Примјер бр. 6

Тема: Морална дилема

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: рад у групама, дискусија у групи

Потребна средства: припремљен материјал за рад у групама – на листовима папира одштампана Хајнцова дилема.

“Хајнцова супруга болује од карцинома. Апотекар који живи у њиховом мјесту је патентирао лијек који је може спасити. Лијек кошта 20.000 долара. Хајнц се обрати апотекару и исприча му ситуацију у којој се налази, међутим апотекар појасни Хајнцу да је много новца, знања и труда уложио у откривање лијека и да очекује новац за лијек. Хајнц се након разговора са апотекаром обрати пријатељима да му помогну и успије сакупити 1.000 долара. Одлази код апотекара и каже му да тренутно има 1.000 долара, да му жена умире и да ће му остатак исплатити чим сакупи новац. Апотекар му одговори да му може продати лијек само онда када донесе пун износ. Хајнц у очају, исте ноћи провали у апотеку и украде лијек.”

Циљ часа: анализирање морално-етичког понашања

Очекивани резултат: већи степен разумијевања морално-етичких дилема

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник ученицима представи циљ часа и опише активности.
- Рад у групама (10 мин.): наставник подијели ученике у три групе. Свакој групи одреди једну од улога: бранилац, тужилац и судија. Групама подијели на листовима папира написану Хајнцову дилему и замоли групе да се свака од њих припреми за једну од улога коју ће имати у судници. Каже им да ће након припреме организовати расправу у судници и да групе треба да изаберу једног ученика или ученицу који ће их представљати у тој улози као и да током расправе бранилац, тужилац као и судија имају могућност да се консултују свако са својим групом. Док групе раде, наставник припреми учионицу за судницу на начин да одвоји мјесто за судију, браниоца и тужиоца. Ученици који не учествују у расправи треба да сједе иза ученика који представља њихову групу како би се током расправе могли консултовати.
- Судница (30 мин.): наставник покреће расправу у судници, али се током расправе не мијеша у сам ток. Прије самог почетка информише ученике о трајању вјежбе као и о томе да ће ред у судници одржавати судија.

Начини евалуације: Усмена евалуација – сваки ученик треба рећи шта је научио током данашњег часа (могућа питања: какав дојам је на вас оставио данашњи час? По чему ћете памтити овај час? и сл.).

Примјер бр. 7

Тема: Борба против корупције у образовању – I дио

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: рад у групама, групна дискусија

Потребна средства: –

Циљ часа: истраживање могућих начина борбе против корупције у образовању

Очекивани резултат: разумијевање улоге ученика у борби против корупције

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник упозна ученике са циљем часа и активностима које ће се на часу одвијати.
- Рад у групама (25 мин.): наставник подијели ученике у групе и каже им да у групама разговарају о могућим начинима на које се ученици могу укључити у борбу против корупције у образовању. Све могуће приједлоге треба да запишу и припреме за презентацију читавом одјељењу.
- Презентација (15 мин.): након што свака група презентује своје закључке, наставник замоли сваку групу да одабере једну од активности коју су предложили а коју ће детаљно разрадити на наредном часу. При одабиру активности борбе против корупције наставник треба да информше ученике да бирају активност која има највеће шансе да се заиста и проведе, односно која може да продукује највеће резултате (у смислу да ће привући и друге ученике да у томе учествују те да захтијева минималне ресурсе или да се ресурси могу лако мобилисати).

Начини евалуације: наставник замоли ученике да одговоре на питања: колико сам био активан на часу? Колико је моја група била активна? Када бих могао нешто да промијеним у самом току одвијања часа урадио бих...?

Примјер бр. 8

Тема: Борба против корупције у образовању – II дио

Разред: 1-4

Предмет/час: час одјељенске заједнице

Облик/метод рада: рад у групама, групна дискусија

Потребна средства: закључци група са претходног часа

Циљ часа: истраживање могућих начина борбе против корупције у образовању

Очекивани резултат: разумијевање улоге ученика у борби против корупције

Приједлог за одвијање часа (детаљан опис планиране активности):

- Увод (1-2 мин.): наставник упозна ученике да ће наставити радити на активности коју су радили претходни час и опише им начин на који ће се час одвијати.
- Рад у групама (20 мин.): наставник позове ученике да оформе групе у којима су били претходни час те да идеју активности борбе против корупције коју су изабрали детаљно разраде. Разрада подразумијева да дефинишу циљ акције, активности које ће се током акције провести; временски оквир, потребна средства за реализацију те да додијеле улоге сваком члану тима.
- Презентација (15 мин.): свака група презентује своју активност. Након презентације сваке групе потребно је дати могућност за коментаре и питања.

Начини евалуације: Наставник замоли ученике да оцјеном од 1 до 10 оцијене своје знање о корупцији након што су похађали часове о корупцији.

РАЗРАДА ШКОЛСКОГ ПРОЈЕКТА

Примјер бр. 1

Тема: Анкета о корупцији

Циљ активности: Укључивање ученика у борбу против корупције

Очекивани резултати:

- Развој организационих вјештина
- Развој грађанске свијести
- Стечено искуство у активностима борбе против корупције
- Добијање података о постојању корупције у школи

Трајање пројекта: два мјесеца

Опис активности:

- Формирање тима за провођење пројекта (7 дана) – ученици једног одјељења; представници свих одјељења, савјет ученика.
- Креирање анкетног упитника (7 дана) – ученике треба охрабрити да направе прву верзију анкете а након тога им наставник задужен за реализацију пројекта треба осигурати помоћ у коначном формулисању анкете.
- Упознавање руководства школе са провођењем истраживања путем анкетног упитника (7 дана) – представници тима треба да уз помоћ наставника организују састанак са директором школе на којем ће му детаљно изложити план активности те представити анкету.
- Анкетирање ученика (7 дана) – потребно је одредити узорак за истраживање, односно број ученика који ће попунити анкету. Неопходно је водити рачуна о полном и старосном балансу.
- Анализа анкетних упитника (7 дана) – добијене резултате потребно је сумирати те написати извјештај о резултатима проведене анкете.
- Презентација резултата (7 дана) – може се организовати на различите начине - неопходно је укључити ученике у осмишљавање начина презентације.

- Евалуација (1 дан) – на састанку тима који је провео анкетирање је потребно разговарати о томе колико су задовољни provedеним пројектом, на које проблеме су наилазили током провођења активности, како су те проблеме рјешавали, када би поново радили анкетирање шта би урадили другачије, шта су научили кроз реализацију пројекта.

Расподјела улога: наставник треба навести ученике да у оквиру тима прво дефинишу улоге које су им потребне за реализацију пројекта, а након тога да се у складу са жељама ученици сами распореде.

Потребни ресурси: штампање анкетних упитника

Начини евалуације: описано у активностима.

Примјер бр. 2

Тема: Креирање етичког кодекса

Циљ активности: Укључивање ученика у борбу против корупције

Очекивани резултати:

- Развој организационих вјештина
- Развој грађанске свијести
- Сечено искуство у активностима борбе против корупције
- Успостављање механизма превенције коруптивног понашања
- Промоција етичког понашања

Трајање пројекта: три мјесеца

Опис активности:

1. Формирање тима за провођење пројекта (7 дана) – ученици једног одјељења; представници свих одјељења, савјет ученика.
2. Информисање о пројекту који се проводи (15 дана) – пројектни тим треба да упозна све ученике (оглас, разглас), управу школе

(састанак са директором); савјет родитеља (презентација на састанку савјета родитеља), школског педагога (састанак са педагогом), наставнички савјет (презентација на наставничком савјету) о циљу и активностима пројекта израде етичког кодекса. Током информисања потребно је да се свим могућим актерима у школи достави информација на који начин и у којем временском року се могу доставити приједлози за етички кодекс.

3. Анализа примјера добре праксе (10 дана) – пројектни тим треба да прикупи што је могуће више примјера етичких кодекса који се већ примјењују у средњим школама у БиХ. Најефикаснији начин је да ове информације обезбиједи савјет ученика кроз Мрежу савјета/вијећа ученика БиХ.
4. Прикупљање приједлога за етички кодекс (10 дана) – пројектни тим треба да дефинише рок и начин прикупљања приједлога за етички кодекс од свих актера у школи. Током временског рока треба стално да подстиче актере да доставе своје приједлоге.
5. Израда кодекса (15 дана) – на основу достављених приједлога и прикупљених постојећих кодекса пројектни тим треба да изради кодекс.
6. Презентација радне верзије кодекса (7 дана) – израђен етички кодекс је потребно јавно презентовати ученицима, наставницима, управи школе, савјету родитеља, педагогу (огласна табле, *web* страница) и дати рок за достављање коментара.
7. Усвајање кодекса (7 дана) – потребно је кодекс ускладити са достављеним коментарима, а затим га доставити на усвајање школском одбору.
8. Презентација кодекса (7 дана) – усвојени кодекс треба презентовати путем огласне плоче, плаката у свакој учионици, *web* презентација и сл.
9. Евалуација (1 дан) – на састанку тима који је провео пројекат је потребно разговарати о томе колико су задовољни provedеним пројектом, на које проблеме су наилазили током провођења активности, како су те проблеме рјешавали, када би поново радили пројекат шта би уради другачије, шта су научили кроз реализацију пројекта...

Расподјела улога: наставник треба да наведе ученике да у оквиру тима прво дефинишу улоге које су им потребне за реализацију пројекта, а након тога да се у складу са жељама ученици сами распореде.

Потребни ресурси: штампање примјерака етичког кодекса за свако одјељење

Начини евалуације: описано у активностима

Примјер бр. 3

Тема: Промоција борбе против корупције – мјесец борбе против корупције

Циљ активности: Укључивање ученика у борбу против корупције

Очекивани резултати:

- Развој организационих вјештина
- Развој грађанске свијести
- Сечено искуство у активностима борбе против корупције
- Виши ниво информисаности ученика о корупцији

Трајање пројекта: 3 мјесеца

Опис активности:

1. Формирање тима за провођење пројекта (7 дана) – ученици једног одјељења, представници свих одјељења, савјет ученика.
2. Осмишљавање активности промоције борбе против корупције (15 дана) – пројектни тим треба на састанку савјета ученика да презентује пројекат и замоли представнике одјељења да прикупе приједлоге средњошколаца о могућим начинима промоције борбе против корупције.
3. Дефинисање активности и плана провођења активности (7 дана)
 - на основу прикупљених приједлога пројектни тим формира

листу активности коју ће провести. Потребно је да дефинише и временски план. Могуће активности: организовање округлих столова, приказивање документарних филмова, организовање посјета институцијама које се баве борбом против корупције, организовање дискусија са представницима владиних институција које се баве борбом против корупције и сл.

4. Презентација пројектних активности (7 дана): потребно је презентовати пројектне активности управи школе, наставничком савјету, ученицима, школском одбору, савјету родитеља, школском педагогу и др.
5. Провођење активности (30 дана): пројектни тим проводи активности у складу са временским роковима.
6. Евалуација (1 дан) – на састанку тима који је провео пројекат је потребно разговарати о томе колико су задовољни provedеним пројектом, на које проблеме су наилазили током провођења активности, како су те проблеме рјешавали, када би поново радили пројекат шта би урадили другачије, шта су научили кроз реализацију пројекта...

Расподјела улога: наставник треба да наведе ученике да у оквиру тима прво дефинишу улоге које су им потребне за реализацију пројекта, а након тога да се у складу са жељама ученици сами распореде.

Потребни ресурси: штампање промотивног материјала

Начини евалуације: описано у активностима

ЗАКЉУЧАК

Корупција и у јавном и у приватном сектору угрожава стабилност и просперитет цјелокупне земље и друштва. Стога је од кључног значаја да се сви у друштву, укључујући и ученике у средњим школама, упознају са овим феноменом те иницирају одређене активности на превенцији борбе против корупције. Под превенцијом се подразумева укупност плански осмишљених, организованих и предузетих мјера и активности којима се настоје уклонити или смањити директни и индиректни узроци коруптивних понашања. Због тога је увођење образовања о корупцији у средњим школама једна од кључних активности на будућој превенцији корупције код младих људи који се спремају за будући самостални живот.

Стратегија за борбу против корупције 2009-2014. представљала је четврти стратешки документ у оквиру којег се разматра стратешка платформа за смањење корупције у Босни и Херцеговини (БиХ) током посљедњих скоро 20 година. Према претходно проведеним анализама, корупција је, поред незапослености, најозбиљнији проблем са којим се земља суочава већ дужи низ година. Стога се ово питање стално налази на дневном реду доносиоца одлука у земљи, но досадашњи напори на смањењу корупције су остали без значајног ефекта. Према подацима глобалног индекса перцепције корупције *Transparency Internationala*, Босна и Херцеговина се већ годинама налази на зачељу европских земаља када је у питању степен корупције у земљи. Истовремено, према индикатору контроле корупције у оквиру Свјетских индикатора управљања (Свјетска банка), Босна и Херцеговина је тек на пола пута када се ради о степену корупције који постоји у пословању, јавном сектору и међу политичарима. Интересантна је чињеница да овај индекс већ више од 15 година стагнира, без обзира на предузимане активности борбе против корупције.

Треба свакако напоменути чињеницу да је у склопу дугорочних циљева Стратегије за борбу против корупције 2009 - 2014 наведено да “Све основне и средње школе и универзитети треба да имају у својим наставним плановима и програмима једнообразне програме обуке у области етике и борбе против корупције”. Стога се и приступило изради овог курикулума за образовање ученика у средњим школама, као дио ширих напора на превенцији корупције у Босни и Херцеговини.

Препоруке за наставнике

- Наставни процес треба да буде заснован на конструктивистичкој поставци, односно улога наставника би требала да се огледа у организовању и вођењу процеса учења;
- У припреми часа било би добро да наставник размишља више о ученицима, о томе шта тренутно знају, шта би још требало да знају, које активности на најбољи начин могу да их мотивишу за учење, кроз које активности учења могу да развијају вјештине и усвајају вриједности и сл.
- С обзиром на различитост наставних планова и програма у БиХ и потребе да се овај програм укључи у све средње школе, програм едукације о корупцији је најбоље реализовати на часовима одјељенске заједнице;
- Приликом осмишљавања активности едукације средњошколаца у вези корупције неопходно је користити различите форме и методе за постизање циљева (индивидуални рад, рад у пару, рад у групи, дискусија у групи, студије случаја, барометар, дебата, кориштење мултимедије, олуја идеја, играње улога, рад са текстовима);
- Имајући у виду да је циљ едукације о корупцији развој компетенција о корупцији, а да компетенције подразумевају знања, вјештине и вриједности, од великог је значаја реализација одређеног броја ваннаставних активности, те пружање подршке за њихову реализацију.
- Генерално, треба имати на уму да се основни циљ развоја компетенција ученика о корупцији у друштву, а посебно у образовању, треба фокусирати на:

- Дефинисање појма корупције, узрока, појавних облика и последица;
- Препознавање коруптивног понашања у образовним институцијама;
- Дефинисање односа између економске активности и моралних вриједности и утврђивање улоге грађана у борби против корупције; те
- Дефинисању улоге ученика у борби против корупције.
- Подстицање изражавања индивидуалних ставова и мишљења је од кључног значаја за успјешност програма борбе против корупције.

Корисни контакти/институције у борби против корупције

- Агенција за превенцију корупције и координацију борбе против корупције (АПИК), www.apik.ba
- Државна агенција за истраге и заштиту (SIPA), www.sipa.gov.ba
- Суд Босне и Херцеговине, www.sudbih.gov.ba
- Тужилаштво Босне и Херцеговине, www.tuzilastvobih.gov.ba
- Високо судско и тужилачко вијеће (ВСТВ), www.vstv.pravosudje.ba
- Федерално тужилаштво Федерације Босне и Херцеговине, www.ft-fbih.pravosudje.ba
- Федерална управа полиције, www.fup.gov.ba
- Министарство унутрашњих послова РС, www.mup.vladars.net
- Републичко тужилаштво РС, www.rt-rs.pravosudje.ba

Остали корисни извор (публикације)

- *Amundsen, I., Political Corruption: An Introduction to the Issues, Chr. Michelsen Institute, Development Studies and Human Rights, 1999.*;
- Беговић, Б., Мијатовић, Б. и Хибер, Д., Корупција у правосуђу, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2004.;
- Беговић, Б., Мијатовић, Б., Корупција у Србији, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2001.;

- Бужанин, О., и Лаловић, Љ., Носиоци правосудних функција и друштво, Високо судско и тужилачко вијеће БиХ;
- Центар за развој медија и анализе/ACCOUNT, Ко је ко у борби против корупције у Босни и Херцеговини, Сарајево, 2013.;
- ЦЕМИ, Пошто испит? – знање (није) на поклон!, Студио *MOUSE* – Подгорица, 2012.;
- Центар за одговорну демократију - ЦОД Луна, Приручник за заштиту узбуњивача у Босни и Херцеговини, 2012.;
- Центар за одговорну демократију - ЦОД Луна, Приручник за примјену Закона у заштити лица (узбуњивача) која пријављују корупцију у институцијама БиХ, 2014.;
- Добовшек, Б., Превенција корупције, Факултет за сигурносне науке, Словенија, 2008.;
- Ђорђевић, С., Цивилно друштво против корупције у полицији – Предлог практичне политике, Београдски центар за безбедну политику, Београд, 2013.;
- ФМОН, Програм мјера за превенцију корупције у Федерацији БиХ – Транспарентност, законитост и поштивање процедура за боље високо образовање – Нацрт, Мостар, 2012.;
- Горјански, Д., Суставна корупција у хрватском здравству, Загреб, 2013.;
- Горјански, Д., Је ли хрватски здравствени сустав – сустав?, Матица Хрватска, Огранак Осигек, 2009.;
- *Gould, 1991.*, а према: *Khan, M. M., Political and Administrative Corruption: Concepts, Comparative Experiences Bangladesh Case, University of Dhaka, 1997.*;
- *Hallin, D. C. & Papathanassopoulos, S., Political Clientelism and the Media: Southern Europe and Latin America in Comparative Perspective, Media, Culture & Society, broj 24., 2002.*;
- Хасић, Ј., Кривично дјело корупције: Слабости и недоречености постојећих законских рјешења на нивоу Босне и Херцеговине, Центар за сигурносне студије, Сарајево, 2013.;
- *International Council on Human Rights*, Корупција и људска права: успостављање везе, Фонд за отворено друштво – Србија, Београд, 2010.;

- *Khan, M. M., Political and Administrative Corruption: Concepts, Comparative Experiences Bangladesh Case, University of Dhaka, 1997.;*
- Корајлић, И., Високо образовање у БиХ – отворен простор за корупцију, *ТI*, 2011.;
- Кушан, Л., Сукоб интереса, Удруга за демократско друштво, Загреб-Сплит, 2004.;
- Милосављевић, М., Како против корупције у јавним набавкама, *Centre for Applied European Studies;*
- Министарство правосуђа РХ, Корупција – узроци, последице, превенција, Загреб, 2011.;
- Шуковић, Д., Корупција у процесу приватизације у Србији, чланци, број 1, 2011.;
- Шимац, Н., Против корупције: стара пошаст, нове опасности, Мала школа демократије, књига 10, Удруга за демократско друштво, Загреб – Сплит, 2004.;
- *TACSO*, ОЦД и учешће грађана, Сарајево, 2011.;
- *Transparency International* БиХ, Антикорупцијски планови као дио стратегијског дјеловања против корупције, Сарајево, 2011.;
- *Transparency International* БиХ, Мониторинг провођења Стратегије за борбу против корупције 2009-2014 – Први периодични извјештај *ТI* БиХ, 2010.;
- *Transparency International* БиХ, Мониторинг имплементације Закона о јавним набавкама БиХ, 2012.;
- *Transparency International* БиХ, Методе едукације о корупцији и етици;
- *UNOCD*, Пословање, корупција и криминал у Босни и Херцеговини: Утјецај мита и криминала на приватна предузећа, 2013.;
- *UNOCD*, Корупција у Хрватској: Стварна корупцијска искуства грађана, 2011.

Курикулум за транспарентност, курикулум за одговорност

www.znanjenijeroba.org

Пројекат финансира ЕУ

Пројекат проводи

Партнери на пројекту

 infohouse

